

Posudek vedoucího na práci Tomáše Reichela „Všední zkušenost Romů ve světě dominance neromské normality“

Vedoucí: Mgr. Jan Ort, Seminář romistiky KSES FF UK

Student Tomáš Reichel se ve své práci zaměřuje na „všední zkušenosti Romů ve světě dominance neromské normality“, tj. každodenní zkušenosti odvíjející se od připsaného „romství“. Autor se v tomto ohledu vyhýbá konceptu etnické identity, což dle mého v daném kontextu dává smysl. Na základě dvou rozhovorů s romskými vysokoškolskými studenty totiž namísto situací pozitivního utváření etnické identity sleduje spíše kontext všudypřítomného rasismu, jako její neodmyslitelnou společenskou podmínkou. Na základě důsledně zpracovaných rozhovorů autor vytypoval a představil několik klíčových témat, konkrétně problematiku doložitelnosti rasismu, všudypřítomnou potřebu společenské sebeobhajoby, a nakonec akvizici individuálních kompetencí rasistické momenty v každodenních situacích rozpoznávat a na ně reagovat. Diskusi těchto témat zasazuje autor do postkoloniálního myšlení, konkrétně do práce Frantze Fanona *Černá kůže, bílé masky*.

V první řadě je nutné vyzdvihnout samotný výběr tématu, který student učinil sám, jakkoliv konkrétní aspekty a nuance celého výzkumu konzultoval s vedoucím práce. Jedná se o téma vysoce relevantní z hlediska širší společenské diskuse, ve které jsou projevy protiromského rasismu i ze strany určitých společenských elit často buď bagatelizovány, nebo je jejich chápání redukováno na explicitně rasistické výroky a praxi přímé diskriminace. Svůj velký přínos má ale i do diskuse akademické, resp. úžeji romistické, kde je sice kontext společenského protiromského rasismu rozeznáván a zohledňován, systematictější pozornosti se mu ovšem příliš nedostává. V akademické diskusi o protiromském rasismu dosud převažuje důraz na rasistickou praxi Neromů, respektive často rasistickou povahu konkrétních na Romy namířených politik. Reichel zde ale obrací pozornost na související zkušenosti a aktérství Romů samotných a na rozdíl od mnohých jiných textů o protiromském rasismu předkládá důsledně zpracovaný empirický materiál. Právě v hojném sdílení pořízeného empirického materiálu, tj. citací z pořízených rozhovorů, spatřuji hlavní přínos celé práce.

V textu se sice občas objevují překlepy a drobné typografické nedostatky (absence pevné mezery za jednopísmennou předložkou/spojkou, absence mezer mezi číslováním a názvem podkapitol), celkově ale text z formálního hlediska splňuje požadavky kladené na zpracování bakalářské práce. Reichel splnil minimální rozsah práce, přes komplexitu a potenciální šíři tématu jej ani příliš nepřesáhl a podařilo se mu v textu udržet poměrně jasnou strukturu a argumentační linii. Student přesvědčivě ukázal, že je schopen zorientovat se v dosavadní (nejen) romistické literatuře, kriticky ji zhodnotit a řádně ocitovat. Současně ukázal, že je schopen provést samostatný výzkum, a to včetně analýzy a zpracování dat.

Jako vedoucí práce zde musím ocenit Reichelovu schopnost samostatného kritického uvažování, vlastní volby tématu i základní literatury, otevřenost širší diskusi i poctivost s jakou přistoupil k celému výzkumu, včetně jeho etického rozměru a důsledného zpracování dat. Domnívám se, že měrou kritického vhledu nejen samotná bakalářská práce, ale i celkový studentův přístup přesahuje požadavky standardně kladené na absolventy bakalářského studia. Na druhé straně však z pozice vedoucího práce musím kriticky poznamenat, že ne všechny moje komentáře zvládl student do výsledného textu zapracovat (snad i s ohledem na časovou tíseň), a že potenciál textu není zcela naplněn. V následujících kritických poznámkách k výslednému textu tedy vedle dílčích přínosů a zdařilých míst celé práce poukážu i na některé její nedotaženosti. Opakuji ale, že celkově považuji práci za zdařilý a důležitý příspěvek do širší akademické diskuse a tyto poznámky je nutné vnímat spíše jako vypíchnutí jednotlivých momentů k diskusi o možnostech jejího dalšího rozpracování, a to i s vědomím hloubky studentova zájmu o dané téma.

První poznámka se týká etického rozměru celé práce a samotného výzkumu. Reichelův citlivý a důsledný přístup k této otázce považuji za hodný větší pozornosti. Zvolená snaha o maximální transparentnost vůči participantům výzkumu a důsledně kolaborativní přístup totiž v akademické praxi rozhodně nejsou samozřejmostí. Přes časovou tíseň při finalizaci celé práce student například trval na tom, aby měli participanté výzkumu možnost výsledný text práce komentovat, případně do něj zasáhnout. Některé části textu, konkrétně medailony participantů, tak vznikaly zcela kolaborativně. Svým přístupem student částečně stírá dříve poměrně ostře vymezenou dichotomii perspektivy „badatelské“ a „nativní“, respektive jednoznačně vymezený vztah mezi výzkumníkem a zkoumaným, když participantům výzkumu jednak předkládal i svůj vlastní životní příběh a jednak je vnímal jako plnohodnotné partnery v reflexi a analýze konkrétních diskutovaných situací. Toto narušení tradičních výzkumných rolí je nasnadě tím spíše, že s participantkou výzkumu Věrkou byl student dobrým kamarádem ještě před začátkem výzkumu. Nabízí se zde otázka, do jaké míry je takovéto rozostření výzkumných rolí udržitelné, respektive jaké jsou jeho limity a úskalí. Konkrétně při autorově snaze o transparentnost se nabízí otázka, zda v některých momentech nepodsouval vlastní interpretace konkrétních situací, nebo s předstihem zaslánými tématy i celou strukturu úvodního rozhovoru.

S předchozím bodem úzce souvisí i otázka anonymizace. Zde lze vyzdvihnout, že autor upřednostnil odpovědnost vůči participantům výzkumu před možností hlubší analýzy dat, sledování širší palety „všedních zkušeností“ a možná i předložení hlubších závěrů, když respektoval poměrně vysokou míru jejich anonymizace. Domnívám se ale, že v takovém případě by bylo vhodné míru anonymizace více vysvětlit, lépe okomentovat výběr informací o obou participantech, i to jaké a proč byly zamlčeny, respektive jaké by bylo vhodné znát, ale z důvodu anonymizace uvedeny nejsou. Pokud se totiž autor přesouvá ze sledování utváření hierarchií socio-ekonomických vztahů v konkrétních

místech k analýze biografických rozhovorů s konkrétními jedinci, při takové míře anonymizace některé širší socio-ekonomické kontexty jejich socializace a konkrétních sociálních interakcí přece jen trochu chybí. S ohledem na etiku výzkumu a citlivost rozhovorů je to dle mého obhajitelné, mělo by to ale být přesvědčivěji vysvětlené. O motivacích anonymizace se tak dozvídáme poměrně málo.

Za velmi důležitý moment celé práce považuji volbu jazyka rozhovorů, v obou případech nativní a vzhledem k danému tématu přirozený jazyk obou participantů výzkumu. S Věrkou tak vedl rozhovor v češtině, se Zdeňkem v romštině. Jakkoliv se od studenta romistiky užití romštiny v takovém kontextu očekává, zvládnutí poměrně citlivých hloubkových rozhovorů v romštině není samozřejmostí, o to méně je potom obvyklé užití romštiny v jiných (nejen studentských) výzkumech mezi Romy. Sílu využití romštiny Reichel navíc zdůraznil jejím zařazením do hlavního textu, když překlady výpovědí v romštině uvádí v poznámce pod čarou. Tuto spíše ojedinělou praxi (pomineme-li texty lingvistické) vnímám rozhodně jako sympatický krok, jeho symbolický význam by ale bylo dobré v textu lépe vysvětlit.

Jak už jsem uvedl v úvodu svého posudku, samotné citace z rozhovorů považuji za velmi silné. Ukazují jednak na citlivé vedení rozhovorů, jednak jsou dobře vybrané, uspořádané do smysluplných tematických celků a samy o sobě mají velkou výpovědní hodnotu. Bylo by ovšem vhodné, kdyby autor věnoval více pozornosti jejich další analýze. V textu je přitom spíše převypravuje vlastními slovy. V těchto pasážích, a snad obecně v celé práci, přitom Reichel často volí zbytečně komplikovaný a málo analytický jazyk. Některé jeho rozvinutější a vzletnější formulované věty jsou tak na úplné hranici srozumitelnosti.

S nedostatečnou analýzou výpovědí souvisí i způsob využití díla Frantze Fanona, které si Reichel vytyčuje jako svůj analytický nástroj. Samotný obsah a argument tohoto díla bohužel představuje v podstatě okrajově, v kapitole o limitech využití tohoto díla pro kontext Romů ve středoevropském prostoru tyto limity vlastně nepojmenovává a zákonitě jej tak poměrně málo využívá i k samotné analýze rozhovorů. Jeden z mála jasnějších závěrů s využitím Fanona tak zní, že Česká republika je podobně jako Fanonem sledovaná (tehdejší) Francie „zemí rasistickou“. Lze přitom konstatovat, že stručné deskriptivnější představení obsahu a vlastního argumentu by si zasloužila i další zmiňovaná díla, u kterých Reichel pojmenovává spíše některé aspekty teoreticko-metodologických východisek jednotlivých autorů/autorek. Především to platí pro dílo Laury Fonádové, ke kterému má Reichel zaměřením své práce poměrně blízko, jakkoliv sám trefně pojmenovává jeho limity.

Od v předchozím odstavci uvedeného závěru se odvíjí moje další poznámka, směřující k Reichelově zacházení s konceptem rasismu. Jakkoliv je výše uvedený závěr s ohledem na vytyčené otázky práce poměrně překvapivý a vyznívá jako silné prohlášení bez hlubšího vysvětlení a vazby na předchozí text, lze s ním i na základě autorova výzkumu souhlasit. Vzhledem k tomu, že se ale celá

autorova práce zákonitě točí okolo rasismu, bylo by snad dobré tento termín lépe vymezit a používat jej analytičtěji, a to i s ohledem na to jak se i ve vztahu k Romům různě používá v širší společenské diskusi. Podobně autor částečně operuje s konceptem „bílé společnosti/bílého světa“ a toto vymezení dále neproblematizuje (nutno uznat, že na mnoha místech se jedná o odkaz ke konkrétním citovaným výpovědím). Autor v textu jakoby samozřejmě přijímá interpretaci, že Romové jsou v „bílé společnosti“ jakožto Romové rozeznávání na základě svého zevnějšku, tj. objektivně tmavší barvy pleti. I pokud by to v případě obou participantů výzkumu platilo (což Reichel explicitně netematizuje) nemusí to být sdílená zkušenost všech Romů v daném regionu. Nekritické přistoupení na postulovanou dichotomii „bílého světa“ a „černých Romů“ považuji minimálně za zrádnou a v tomto kontextu bych viděl možné limity využití Fanonova díla, pro jehož kontext mohla být podobná distinkce více samozřejmá.

Vrátím-li se touto poznámkou ještě k využití díla Frantze Fanona, nelze se ubránit dojmu, že by měl autor více představit i moji vlastní práci, ve které jsem nejen Fanona, ale i jím citovanou Hübschmannovou hojně využíval. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že dílo Frantze Fanona si Reichel vybral sám a byl to pro něj vlastně první pevnější bod jeho bakalářské práce. Z tohoto pohledu bych rád ocenil, že čtení Fanona doplnil poctivým empirickým výzkumem a nedopustil se častého nešvaru, ve kterém je společenská situace Romů nekriticky navěšena na existující silné teorie. Tím spíše mi ale připadá na škodu, že Reichel skrze svůj výzkum možnost aplikace Fanonových tezí na zkušenosti Romů v České republice (potažmo ve střední Evropě) explicitněji neprověřil a nevtáhl se více k existujícím pracem, které Fanona v této souvislosti využívají. Jeho výzkum má totiž velký potenciál být velmi důležitým příspěvkem do související debaty.

Přes kritické poznámky a částečně nenaplněný potenciál celé práce navrhuji hodnotit práci při zdařilé obhajobě jako **výbornou**. Současně se přitom domnívám, že by si po přepracování a dopracování zasloužila publikaci ve formě akademického článku. Na základě výše uvedeného pokládám k obhajobě následující otázky:

1. Jaká byla motivace pro výběr těchto konkrétních participantů výzkumu? Jaké vnímá autor úskalí v částečném narušení tradičně vymezených rolí mezi výzkumníkem a zkoumaným? Jak se s nesamozřejmým vyjednáváním těchto rolí vypořádával ve vlastním výzkumu?
2. Jaký vnímá autor hlavní přínos Fanonova díla pro analýzu představených výzkumných rozhovorů? Jaké jsou naopak jeho limity? Co i s ohledem na představený výzkum může napovědět Fanonovo dílo o situaci Romů v České republice (středoevropském prostoru)?
3. Jaká jsou další témata, která ze studentova výzkumu vyplynula a pro které už v práci nezbyl prostor? Plánuje se student tématu dále věnovat?

V Praze dne 27. 8. 2022

